

DEMOKRASININ KRİZLERİ
OTORİTERLEŞMENİN KIYISINDA ÇAĞDAŞ SİYASETİN AHVALI

ADAM PRZEWORSKI

ÇEVİREN
MELİH PEKDEMİR

ADAM PRZEWORSKI

Polonya asıllı ABD'li siyasetbilimci (d. 1940). Varşova Üniversitesi'nden felsefe ve sosyoloji alanında yüksek lisans derecesi (1961), Northwestern Üniversitesi'nde siyaset bilimi alanında doktora derecesi aldı (1966). Ardından Washington ve Chicago Üniversitelerinde dersler verdi. Şu anda New York Üniversitesi'nde Carroll ve Milton Siyaset ve Ekonomi Profesörüdür. Karşılaştırmalı siyaset, demokratik toplumlar, demokrasi kuramı, sosyal demokrasi ve siyasal iktisat alanlarında çalışan Przeworski, 1991 yılından beri Amerika Bilim ve Sanat Akademisi'nin bir üyesidir, 1985 Sosyalist İnceleme Kitap Ödülü, 1998 Gregory M. Luebbert Makale Ödülü, 2001 Woodrow Wilson Ödülü, 2010 Lawrence Longley Makale Ödülü, 2018 Sakıp Sabancı Uluslararası Ödülü ve 2018 Juan Linz Ödülü'nün sahibidir.

Başlıca Eserleri: *Why Bother with Elections?* (2018), *Democracy and the Limits of Self-Government* (2010), *States and Markets: A Primer in Political Economy* (2003), *Democracy and the Market: Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America* (1991), *The State and the Economy Under Capitalism* (1990), *Paper Stones: A History of Electoral Socialism* (1986, John Sprague ile), *Capitalism and Social Democracy* (1985).

MELİH PEKDEMİR

Ordu'nun Fatsa ilçesinin Kumru nahiyesinde doğdu (1953). 12 Eylül darbesinden sonra Ocak 1981'de İstanbul'da tutuklandı. 1989 yılının Temmuz ayında Mamak Askeri Cezaevi'nden tahliye oldu. 1991'de yayınlanan *Demokrat* dergisinin çıkarılması sürecini başlattı. 2002-2003 arasında *Acil Barış ya da Öçalan Devlet mi?* kitabı nedeniyle aldığı hapis cezası yüzünden Almanya'da siyasi mülteci olarak yaşadı. 2004'ten bu yana çevirmenlik, editörlük ve *BirGün* gazetesinde köşe yazarlığı yapıyor.

Başlıca telif ve çeviri eserleri: *Sıradan ve Sabici* (1997); *Meğer* (1999); *Anne Bak Kral Çıplak!* (1999); *Acil Barış ya da Öçalan Devlet mi?* (2000); *Politik Korner* (2007); William Outhwaite, *Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü* (2008); *Kemalistler Ülkesinde Cumhuriyet ve Diktatörlük* (2012); Roland Baer, *Cennetin Eleştirisi*; Richard Sennet, *Zanaatkâr* (2013); *Devrimcilik Güzel Şey Be Kardeşim* (2014); Lars T. Lih, *Lenin'i Yeniden Keşfetmek* (2018). George Ritzer, *Küresel Dünya* (2020); Marshall Sahlins, *Büyülü Evrenin Yeni Bilimi* (2022).

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	
DEMOKRASİ PRATIĞİNDE SÜRÜKLENİŞ VE SÜREKLİLİKLER	11
ŞEKİLLER	21
TABLolar	23
ÖNSÖZ	24
I	
GİRİŞ	27
1.1. Demokrasinin Krizleri	28
1.2. Demokrasi ve Kapitalizm	41
1.3. Demokrasi ve İktidar Arayışı	44
1.4. Bir Öndeğerlendirme	45
I. KISIM	
GEÇMİŞ: DEMOKRASİNİN KRİZLERİ	48
2	
GENEL ÖRÜNTÜLER	51
3	
BAZI HİKÂYELER	61
3.1. Almanya, 1928-1933	62
3.2. Şili, 1970-1973	72
3.3. Fransa, 1954-1962 ve 1968	83
3.4. ABD, 1964-1976	91
4	
TARİHTEN ÇIKARILACAK DERSLER: NEYE BAKMALI	95
II. KISIM	
GÜNÜMÜZ: NELER OLUYOR?	97

	5	
	İŞARETLER	99
5.1. Geleneksel Parti Sistemlerinin Aşınması		99
5.2. Sağ Popülizmin Yükselişi		103
5.3. Anketlerde Demokrasiye Verilen Desteğin Düşüşü		115
	6	
	POTANSİYEL NEDENLER	117
6.1. Ekonomi: Gelirlerde Durağanlık, Eşitsizlik ve Değişkenlik		117
6.2. Bölünme Yaratanlar: Kutuplaşma, Irkçılık ve Düşmanlık		126
	7	
	AÇIKLAMALARI NEREDE ARAMALI?	135
7.1. Metodolojik Meseleler		135
7.2. Radikal Sağa Oy ve Destek Vermek		138
	8	
	NELER EMSALSIZ OLABİLİR?	144
	III. KISIM	
	GELECEK	152
	9	
	DEMOKRASİ NASIL İŞLER	153
9.1. Çatışmalar ve Kurumlar		153
9.2. Çatışmaları Yönetmenin Bir Yöntemi Olarak Seçimler		165
9.3. Seçimler Arasında Hükümet ve Muhalefet		169
9.4. Demokrasiler Nasıl Başarısız Olurlar?		176
	10	
	SİNSİCE YIKMAK	177
10.1. Demokratik Yoldan Sapma		177
10.2. Takiye		180
10.3. Yukarıdan Yıkmanın Dinamikleri		187
10.4. Şimdi de Olabilir mi?		192
	11	
	NE OLABİLİR, NE OLAMAZ?	195
	KAYNAKÇA	208
	DİZİN	226

SUNUŞ DEMOKRASİ PRATIĞİNDE SÜRÜKLENİŞ VE SÜREKLİLİKLER

Teorik Çerçeve

Demokrasiye yönelik eleştirilerin tarihi demokrasinin tarihi kadar eskidir. Bahsi geçen devasa literatürü bir dizi önermede somut hale getirebiliriz: Öncelikle Platon ve Aristoteles gibi düşünürlerde sofistike bir içerikle karşımıza çıkan bir keyfilik (yasadızlık) suçlaması var. Demokrasinin cumhuriyetçi eleştirisi üst başlığında kavramlaştırabileceğimiz bu söylem halk iradesi ile yasa rasyonelliği arasındaki gerilimi yoğun bir şekilde vurgulamaktadır. Bahsi geçen söyleme göre görünüşte halk egemenliği olsa da gerçek de demogogların *Ekklesia* oturumlarını manipüle ettiği elitist bir yapı ön plandadır. Demokrasi doğası gereği keyfilik ve istikrarsızlık üretmektedir. Bu nedenle demokrasiyle oligarşi veya demokrasiyle tiranlık arasında siyasal sosyolojik anlamda ciddi bir devamlılık ilişkisi söz konusudur.¹

Platon adaleti ve ölçülülüğü önemser. Yoksulların siyasal sistemde ağırlık kazanmasının düzensizliğe ve keyfilığe yol açacağını belirtir. Demokrasi kaçınılmaz bir şekilde kendi sonuna, yani tiranlığa doğru ilerler.² Aristoteles de Platoncu

¹ Paul Cartledge, “Greek Political Thought: Historical Context”, *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought*, (Ed.), Christopher Rowe ve Malcolm Schofield, Cambridge: Cambridge University Press, ss. 11-22; Armağan Öztürk, “Karma Anayasacı Antik Cumhuriyet Geleneği Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme”, *Res Publica*, (Ed.), Armağan Öztürk, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2013a, s. 48-52.

² Platon, *Devlet*, Çev: Sabahattin Eyuboğlu-M. Ali Cimcoz, İstanbul: İş Bankası

argümanı belli ölçüde yumuşatarak tekrar eder. Ona göre demokrasi tıpkı oligarşi gibi aşırı bir uçtur. Siyasi bir hayvan olan insanın yurttaşlık erdemlerinin gereğini yerine getirmesi için aşağı işlerden kurtulmuş olması gerekir. Bu da ancak yurttaşın kapasitesini tamamıyla ortaya koyduğu ve akla (ya-saya) göre davrandığı *politeia* düzeninde söz konusu olabilir.³

Antik Yunan'ı takip eden dönemlerde demokrasinin gide-rek toplumların siyasi hafızasından silindiğini görmekteyiz. Demokrasinin yeniden doğuşu Erken Rönesans sürecinde bazı Avrupa kent devletlerinde söz konusu olmuştur. 12-3 yüzyıllardan itibaren, başta Floransa olmak üzere bazı şehir devletleri antik mirası canlandıran bir siyasi yönelim içine girmişlerdir.⁴ Bu nedenle Floransalı Machiavelli'nin elitist cumhuriyetçi teze karşılık demokratik cumhuriyeti öven argümanlarını hiç de tesadüfi görmemek gerekir. Ona göre cumhuriyetlerde liyakat monarşilere göre daha fazla korunur. Dahası halkı zayıf, halk iradesini istikrarsız gösteren argüman-lar sorunludur. Çünkü irade sağlamlığı noktasında prenslerin durumu halktan daha iyi değildir. Halkların tiranlığa mey-letmesi eğilimini ise dikkatlice okumak gerekir. Soylular ve zenginler halka baskı yapmasaydı tiranlık güçlü bir seçeneğe dönüşmezdi. Halkın varsıl kesimler karşısında duyduğu korku ve nefret onu tüm yetkiyi tek bir kişiye vermeye iter.

Bu hatırlatmalardan özellikle sonuncusuna dikkat çekmek gerekir. Przeworski'nin çalışmasında ayrıntılı bir şekilde ele alınan demokrasinin krizi meselesi halkın siyasetten çekil-mesi, demokratik kurumların tedrici bir şekilde aşınması ve geçmişin demoglarını hatırlatan popülistlerin gelişmiş de-mokrasilerde dahi iş başına gelmesi şeklinde özetlenebilir.

Yayımları, 1999, s. 49 (359a), 92 (410e), 20 (332c), 220 (555 d), 221 (557 a), 222 (557 d/e), 227 (562 d/e), 228 (564 a)).

³ Aristoteles, *Politika*, Çev: Mete Tuncay, İstanbul: Remzi Yayınları, 2000, s. 9-10, 12-3, 17-8, 70, 76, 111-4, 118, 120-3, 131, 162-3, 180-1.

⁴ Niccolo Machiavelli, *Söylevler*, Çev: Alev Tolga, İstanbul: Say Yayınları, s. 41-2, 101, 153-4, 197-203.

ŞEKİLLER

Şekil 3.1.	Sol ve sağ partilerin ve demokratik-otoriter alan- daki partilerin varsayılan konumu	66
Şekil 3.2.	Almanya’da yıllara göre huzursuzluk, 1919–33	69
Şekil 3.3.	Şili’de yıllara göre huzursuzluk, 1938-1973	80
Şekil 3.4.	Fransa’da yıllara göre huzursuzluk olayları, 1945-70	91
Şekil 3.5.	ABD’de yıllara göre huzursuzluk olayları, 1919- 2012	92
Şekil 5.1.	1924 yılı civarında en çok oy alan iki partinin ilk ikide kalma oranı	101
Şekil 5.2.	2000 yılı itibarıyla OECD üyesi olan ülkelerde 1960 yılından bu yana seçimlerdeki etkin parti sayısı	102
Şekil 5.3.	Radikal sağın yıllara göre ortalama seçmen desteği	105
Şekil 5.4.	2000 öncesi OECD üyesi olan ülkelerde partilerin yıllara göre oy oranları	107
Şekil 5.5.	Yıllara göre katılım	108
Şekil 5.6.	On gelişmiş demokraside seçimlere katılım ve radikal sağın oy payı	109
Şekil 5.7.	Yıllara göre merkez partiler arasındaki ideolojik mesafe	110
Şekil 6.1.	2000 yılından önce OECD üyesi olan ülkelerde kişi başına gelirin yıllara göre büyüme oranı	118
Şekil 6.2.	Avrupa, Japonya, Avustralya, Yeni Zelanda’da yıllara göre maliye öncesi gelirlerin ortalama Gini katsayısı	119

Şekil 6.3.	2000 yılından önce OECD üyesi olan ülkeler arasında yıllara göre ortalama işgücü payı	119
Şekil 6.4.	Zaman içinde sektörlere göre ortalama istihdam, mutlak sayılar	120
Şekil 6.5.	1967'den 2011'e seçilen yüzdelerdeki gerçek hane geliri	121
Şekil 6.6.	ABD dışındaki OECD-2000 ülkelerinde seçilen grupların ortalama gelirleri	122
Şekil 6.7.	Üretkenlik ile tipik bir işçinin tazminatı arasındaki bağlantının kesilmesi, 1948-2014	124
Şekil 6.8.	Verimlilik ve ücret endeksi (G20 gelişmiş ekonomiler)	124
Şekil 6.9.	2000 yılından önce OECD üyesi olan ülkelerde yıllara göre sendika yoğunluğu	125
Şekil 6.10.	Demokratlar ve Cumhuriyetçiler ideolojik olarak geçmişte olduğundan daha bölünmüş durumdadır	127
Şekil 6.11.	Göç her zaman bir parti taraftarlığı konusu değildi	128
Şekil 6.12.	Avrupalıların göçmenlere karşı tutumu: Irk farklılıkları	129
Şekil 7.1.	Almanya ve Fransa'da ücretler ve üretkenlik	137
Şekil 9.1.	Meclisten geçirilen yasa tasarılarının ve isyanların oranı	174

TABLÖLAR

- Tablo 2.1. 1918'den sonra en az iki dönüşüm yaşayan ve ardından çöken demokrasiler 52
- Tablo 2.2. Ekonomik krizlerin görülme sıklığı ve demokrasinin ayakta kalması 53
- Tablo 2.3. Siyasi krizlerin görülme sıklığı ve demokrasinin ayakta kalması 55
- Tablo 2.4. 2008'den önce yıkılan ve yıkılmayan demokrasiler arasındaki bazı farklılıklar 56
- Tablo 2.5. Hükümet krizlerinin ve kurumsal sistemlerin sayısı dikkate alındığında demokratik çöküş olasılığı 58
- Tablo 5.1. Radikal sağın oy oranı (2000 itibarıyla OECD üyesi olan ülkeler) 106
- Tablo 8.1. 2008'den önce yıkılan veya yıkılmayan demokrasilerdeki ekonomik koşullar ve ayakta kalan demokrasiler için 2008 sonrası ortalamalar 108
- Tablo 8.2. 2000 yılı itibarıyla OECD üyesi olan ülkelerin 2008 öncesi ve sonrası bazı siyasi özellikleri 109

I GİRİŞ

Kriz eskinin ölmesi ve yeninin doğamaması gerçeğinde yatmaktadır; bu fetret döneminde çok çeşitli marazi belirtiler ortaya çıkar.

Antonio Gramsci, *Hapishane Defterleri*, 1930 civarı: 275-6

Bir şeyler oluyor. “Kurulu düzen karşıtı”, “sistem karşıtı”, “elit karşıtı”, “popülist” duygular birçok yerleşik demokraside patlama yaptı. Aynı partilerin demokratik siyasete hâkim oldukları neredeyse bir asırlık süreden sonra geleneksel partilere verilen destek giderek azalırken yeni partiler mantar gibi bitiyorlar. Seçimlere katılım, birçok ülkede tarihte daha önce görülmemiş düzeylere iniyor. Siyasetçilere, partilere, parlamentolara ve hükümetlere duyulan güven azalıyor. Bir hükümet sistemi olarak demokrasiye verilen destek bile zayıflamış durumda. Politikalarla ilgili halk tercihleri keskin bir şekilde birbirinden ayrılıyor. Dahası, belirtiler sadece siyasi değil. Kurumların güven kaybı medyaya, bankalara, özel şirketlere, hatta kiliselere kadar uzanıyor. Farklı siyasi görüşlere, değerlere ve kültürlere sahip insanlar giderek birbirini düşman olarak görüyorlar. Birbirine fena şeyler yapmaya hazırlar.

Peki, demokrasi krizde mi? Bu değişim çığır açıcı mıdır? Bir çağın sonunu mu yaşıyoruz? Felaket tellallığı yapan kişi durumuna düşmek kolaydır, dolayısıyla burada belirli bir bakış açısını ve mesafeyi korumamız gerekiyor. Sık sık (Batı uygarlığı, tarih, demokrasi için) bir “sonun geldiği” veya (devlet, ideoloji, ulus devleti gibi) bazı şeylerin “öldüğü” kehanetinde bulunulur. Bu tür iddialar kışkırtıcıdır ama bu

listede hakikaten bitmiş ya da ölmüş olan hiçbir şey göremiyorum. Korkulara teslim olmadan, bir miktar şüphecilikle yola çıkmakta fayda var. Her şey gelip geçicidir ve şu an için istisnai bir şey yoktur, demek ise içi boş bir hipotez sayılmadır. Ne de olsa, Macar Marksist Georg Lukács'ın söylediği üzere, “krizler burjuva toplumunun gündelik yaşamının yongunlaşmasından başka bir şey değildir.” Harvard Widener kütüphanesinde 20. yüzyılda İngilizce yayımlanan ve “kriz” kelimesini içeren 23.600'den fazla kitap bulunduğunu unutmayın (Graf ve Jarausch 2017).

Yine de birçok insan durumun bu kez farklı olduğundan, en azından köklü bazı demokrasilerin tarihte daha önce benzeri görülmemiş koşullar altında varlığını sürdürmeye çalıştığından, demokrasinin yavaş yavaş bozulabileceğinden, “yanlış yola sapacağından”,¹ hatta bu koşullar altında daha fazla yaşayamayacağından korkuyor.

1.1. Demokrasinin Krizleri

Peki, demokrasinin bir kriz yaşadığından korkuyorsak nele-re dikkat etmeliyiz? Demokrasinin krizlerini saptamak için kavramsal araçlara ihtiyacımız var: Demokrasi nedir? Kriz nedir? Kriz hâlihazırda yaşanıyor mu yoksa krizin sadece eli kulağında mı? Yaşanıyorsa onu nasıl tanıyacağız? Henüz patlak vermediyse geleceği hangi işaretlere bakarak okuyacağız?

“Demokrasi X olmadıkça veya X üretmedikçe...” diye başlayan cümleleri sık sık duyuyoruz. Cümlenin devamındaki üç nokta ise nadiren dile getirilir ama böylece ya bazı X'leri olmayan bir sistemin “demokrasi” olarak anılmaya layık olmadığı ya da bir X koşulu karşılanmadan demokrasinin kalıcı olmayacağı ima yoluyla iddia edilir. İlk iddia genellikle

¹ Backslide: Kitap boyunca sıkça kullanılan bu kavram “yoldan sapma”, “inandığı değerlerini terk etme”, “kötü yola düşme” anlamına da geliyor. (Çev.)

I. KISIM GEÇMİŞ: DEMOKRASİNİN KRİZLERİ

Tarihten neler öğrenebileceğimizi görmek için, bazı dönemlerde kurumsal kurallara göre işlevini yerine getiren demokrasilerin tecrübelerini incelememiz gerekir. Bunlar, hükümetler üzerindeki kontrolün seçimler sonucunda en az iki kez değiştiği ve seçim sonuçlarına zor yoluyla bir direnişin söz konusu olmadığı demokrasilerdir. Çerçevenin bu şekilde sınırlandırılmasının nedeni, rakip partilerin seçimleri kaybetmenin bir felaket olmadığını, yani kaybetmiş olanın tekrar işbaşına gelebileceğini öğrendikleri ve seçime katılan partilerin arkasındaki siyasi güçlerin çabalarını kurumsal çerçevede yönlendirerek kendi çıkarlarını koruyabileceklerini ve geliştirebileceklerini görme şansına sahip oldukları demokrasileri incelememiz gerektiğidir. Bu tür demokrasilerin sayısı oldukça fazladır: 1918'den bu yana, en az iki kez görev değişimi yapma ölçütünü karşılayan 88 demokrasi olmuştur.

Bu demokrasilerden 13'ü aşikâr bir şekilde çöktü. Bununla birlikte, demokrasileri demokrasi olmayanlardan veya onlara her ne denirse densin işte onlardan ayıran çizginin her zaman net olmadığına da dikkat etmek lazım. 30 yıl önce, Alvarez ve meslektaşları (1996), rejimleri demokrasiler ile diktatörlükler olarak sınıflandırmaya çalıştıklarında bile ne olduklarına dair bir şeyler söylemenin imkânsız olduğu bir vakalar sınıfı vardı. Botswana bu tür ülkelere bir örnek teşkil ediyordu. Orada tüm liberal özgürlüklere saygı duyuluyor gibi görünüyordu ama aynı parti 30 yıl boyunca ve şimdiye kadar neredeyse 60 yıl boyunca her zaman seçimleri kazanmıştı. Bu zorluğun zamanla moda olan çözümü ise “melez rejimler”,

II NE OLABİLİR, NE OLAMAZ?

Beni bulunduğum konuma neyin getirdiğini size açıklayacağım. Sorunlarımız karmaşık görünüyordu. İnsanlar bunlar hakkında ne yapacaklarını bilmiyorlardı. Bu koşullarda insanlar o sorunlarla uğraşmayı meslekten siyasetçilere bırakmayı tercih ettiler. Ben ise sorunları basitleştirdim ve en basit formlere indirdim. Kitleler bunu fark etti ve beni takip etti. Adolf Hitler, aktaran Linz 1978: 53-4

J.K. Galbraith'in bir zamanlar belirttiği üzere, "Ekonomik öngörülerin tek işlevi astrolojinin saygın görünmesini sağlamaktır." Siyasi tahminlerde bulunmak daha da tehlikelidir. Belirsizlik her koşulda doğaldır ve büyük sorunlar söz konusu olduğunda ve çatışmalar yoğun olduğunda belirsizlik son derece yüksektir. Bu nedenle, belki de başarabileceğimiz en iyi şey, mevcut krizin içerdiği ihtimallerin kapsamını belirlemektir.

Ekonomik alandaki en iyimser senaryo, krizin –düşük gelirlerin durgunluğu, iş güvensizliği ve kuşaklararası hareketliliğe olan inançların aşınması– öylece geçip gideceği ve siyasi hoşnutsuzluk ekonomi tarafından yönlendirildiği ölçüde siyasi çıkmazın da aşılabileceğidir. Gelişmiş ülkelerde büyüme ivme kazanmaktadır ve buna ortalama gelirlerin nihayet 2008 öncesi seviyeleri aşması eşlik etmektedir. İşsizlik 2008 sonrası düzeylere inmiştir. Küreselleşme, özellikle düşük ücretli ülkelere iş çıkışıyla yavaşlamaktadır. Çin'de ücretler, diğer ülkelerde düşük kalsa bile, beş yıl boyunca %64 artmıştır. Yurtiçi faaliyetlerin getiri oranları birkaç sektörde yabancı yatırıma yakınlamaktadır. Bazıları ise yurtdışında, esnekliği